

Ніколенко Л.М.
доктор юридичних наук, професор
завідувач кафедри юридичних дисциплін
Донецького юридичного інституту МВС України

ПРОБЛЕМИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

В Україні внаслідок збройного конфлікту на сході країни та анексії Автономної Республіки Крим відбулося найбільше внутрішнє переміщення громадян. Станом на 1 квітня 2019 року, за даними Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб, взято на облік 1 369 787 переселенців з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та АР Крим [1].

Поява такої категорії, як внутрішньо переміщені особи, є новою для національного українського законодавства та взагалі українського суспільства. Необхідність визначення їх статусу та змісту спонукало державу розробити та ухвалити нове законодавство. Відповідно до статті 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. № 1706-VII внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [2].

Дослідження питань, які пов'язані із захистом прав внутрішньо переміщених осіб в Україні, потребує аналізу багатьох джерел, в тому числі, аналізу практики Європейського суду з прав людини, рішення якого є обов'язковими для виконання для сторін у справах відповідно до ст. 46

Nikolenko L.M. Problems of judicial protection of the rights of internally displaced persons in Ukraine: Security, human rights and sustainable development: material International Conference (Białystok, Poland 9-10 of May 2019). Białystok. 2019.

Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та є джерелом права в Україні згідно ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [3].

Незважаючи на те, що в Україні сформована нормативна база на підставі якої здійснюється захист прав внутрішньо переміщених осіб, слід зазначити, що існують проблеми, які потребують подальшого вирішення.

По-перше, це доступність до правосуддя, тобто можливість людей отримати захист своїх прав за допомогою правосуддя. Відсутність безпеки та бойові дії призвели до відсутності реального захисту осіб, які перебувають на непідконтрольній Україні території. Має місце ціла низка проблем, пов'язаних із захистом прав людини, зокрема пов'язаних саме з доступом до правосуддя. Населення, що проживає у Донецькій та Луганській областях, мають труднощі, пов'язані з доступом до судів, розташованих на територіях, підконтрольних уряду, у тому числі через втрату або знищення матеріалів справ до та під час процесу переміщення або зміни територіальної підсудності. Особи, які проживають на непідконтрольних уряду територіях, змушені долати великі відстані, що знаходяться в зоні конфлікту, щоб подати позовні заяви або бути присутніми на судових засіданнях на підконтрольних уряду територіях [4].

Ще однією з обговорюваних проблем є ситуація коли неможливо виконати або переглянути судові рішення, що були ухвалені судами Луганської, Донецької областей та АР Крим. Спроби витребувати такі справи з судових органів на непідконтрольних українській владі територіях для їх реалізації на підконтрольній території практично завжди закінчуються невдачею. Зацікавлені особи отримують відповіді (якщо взагалі отримують) про те, що справу або знищено, або втрачено, або неможливо видати у зв'язку з тим, що відсутній порядок такої передачі. Варіантом виходу з такої ситуації є передбачена процесуальним законодавством процедура відновлення втраченої справи. До заяви про відновлення втраченого

Nikolenko L.M. Problems of judicial protection of the rights of internally displaced persons in Ukraine: Security, human rights and sustainable development: material International Conference (Białystok, Poland 9-10 of May 2019). Białystok. 2019.

провадження додаються документи або їх копії, навіть якщо вони не посвідчені в установленому порядку, що збереглися у заявника або у справі.

По-друге, існують проблеми захисту, які можна визначити в залежності від категорій учасників. Наприклад, щодо захисту прав дитини. Діти, що мешкають на окупованій території зазнають обмеження у визнанні, реалізації або користуванні своїми сімейними правами і свободами, тобто має місце дискримінація. Існують проблеми не тільки щодо прийняття рішення по справам стосовно ухилення батьків від виконання своїх обов'язків, позбавлення батьківських прав, жорсткого поводження з дитиною, визнання права дитини на проживання з одним із батьків, незаконним утриманням (переміщенням) дітей, а також стосовно виконання таких рішень на окупованих територіях. Труднощі виникають у зв'язку із відсутністю відповідного порядку проведення виконавчих дій на непідконтрольних Україні територіях.

Щодо захисту прав громадян на отримання пенсій, то слід зазначити, що Верховний Суд при розгляді справи № 263/7763/17 у Постанові по справі № 263/7763/17 (К / 9901/202/17) від 06.02.2018 роз'яснив, що не можна припинити виплачувати пенсії переселенцям з огляду на їх відсутність за місцем проживання, тим самим поставив крапку у тривалому спорі громадян з Пенсійним фондом України.

По-третє, існують проблеми щодо захисту прав громадян при розгляді майнових спорів. Слід зазначити, що до теперішнього часу в Україні відсутній нормативний акт щодо реального захисту права власності внутрішньо переміщених осіб. Потребують вирішення питання стовно майна, яке знаходиться на територіях, де тривають збройні конфлікти, тимчасова окупація чи інші обставини, через які власники такого майна змушені були покинути місця свого постійного проживання. Найчастіше на тимчасово окупованих територіях спостерігається неправомірне самовільне захоплення чужого житла, транспортних засобів тощо. Захист права власності може бути

Nikolenko L.M. Problems of judicial protection of the rights of internally displaced persons in Ukraine: Security, human rights and sustainable development: material International Conference (Białystok, Poland 9-10 of May 2019). Białystok. 2019.

здійснений в судовому порядку за допомогою подання в'индикаційного (витребування майна з чужого незаконного володіння) або негаторного позову або позову про визнання права власності. Але майно повинно бути у володінні власника, а внутрішньо переміщені особи стикаються з порушенням свого права власності переважно у зв'язку з тим, що їхнє майно фактично знаходиться у місцях їхнього попереднього проживання, які вони вимушені були покинути, тобто майно не перебуває у їх володінні.

У разі, якщо майно було знищено чи пошкоджено, то єдиним способом судового захисту права власності, що може бути застосований для відновлення порушеного права власності внутрішньо переміщеними особами, є позов про відшкодування завданої шкоди. Однак щодо таких позовів теж виникають значні труднощі, оскільки в умовах збройного конфлікту та окупації практично неможливо встановити суб'єкта, який виступає безпосереднім заподіювачем шкоди [5, с. 128].

Слід зазначити, що забезпечення належного захисту майнових прав внутрішньо переміщених осіб повинно покладатись на державу, а на законодавчому рівні повинні бути закріплені ефективні механізми забезпечення повернення майна чи відшкодування його вартості у разі знищення чи пошкодження. Світовий досвід підтверджує, що найбільш ефективним засобом захисту права власності є реституція, однак, на жаль, відповідний правовий механізм в аналогічному форматі не знайшов відображення в чинному законодавстві України.

Також однією з проблем, що виникають при захисті прав внутрішньо переміщених осіб є проблема відновлювання втрачених документів, що є доказами у справі, предметом позову, а також ті, що можуть підтверджувати право на представництво в суді. Ці питання набувають особливого значення з огляду на суттєве погіршення майнового та матеріального становища внутрішньо переміщених осіб, втрати ними майна, а також загрози втрати права на спадщину. Так, починаючи з 1 грудня 2014 року документи, навіть

Nikolenko L.M. Problems of judicial protection of the rights of internally displaced persons in Ukraine: Security, human rights and sustainable development: material International Conference (Białystok, Poland 9-10 of May 2019). Białystok. 2019.

ті, на яких стоїть українська печатка, видані на непідконтрольній Україні території, вважаються недійсними та не мають юридичної сили. Однак такі документи, як виняток, можуть братись до уваги судом та оцінюватись разом з іншими доказами в їх сукупності та взаємозв'язку під час розгляду справ. Такий порядок прийняття документів склався відповідно до практики Міжнародного суду ООН. Консультативний висновок Міжнародного суду (ООН) у справі Намібії (так званий «намібійський виняток») є винятком із загального принципу щодо недійсності актів, у тому числі нормативних, які видані владою невизнаного на міжнародному рівні державного утворення.

Зазначений виняток полягає в тому, що не можуть визнаватися недійсними всі документи, видані на окупованій території, оскільки це може зашкодити правам мешканців такої території. Зокрема, недійсність не може бути застосована до таких дій як, наприклад, реєстрація народжень, смертей і шлюбів, невизнання яких може завдати лише шкоди особам, які проживають на такій території. В українській судовій практиці вже є факти прийняття документів, виданих на непідконтрольній території України. Але суд підкреслив, що це не означає, що судом визнаються документи, видані окупаційною владою чи легітимізується ця влада; у даному випадку ці документи як виняток приймаються та оцінюються разом з іншими доказами [6].

На підставі здійсненого аналізу, можливо зробити висновок, що незважаючи на загальну відповідність норм українського законодавства міжнародним стандартам щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб, а також на позитивні зміни, які відбулись у законодавстві, існують певні недоліки в законодавстві, що потребують удосконалення або доповнення.

Література:

1. За даними Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html>

Nikolenko L.M. Problems of judicial protection of the rights of internally displaced persons in Ukraine: Security, human rights and sustainable development: material International Conference (Białystok, Poland 9-10 of May 2019). Białystok. 2019.

2. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII // Відомості Верховної Ради України. 2015. № 1. С. 1.

3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України № 3477-IV від 23.02.2006 // Відомості Верховної Ради України. 2006. № 30. Ст.260.

4. Тематичний звіт. Доступ до правосуддя в контексті конфлікту в Україні. Грудень 2015. – Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні 2015. URL: <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/212321?download=true>.

5. Рогач О.Я., Паніна Ю.С. Актуальні проблеми захисту майнових прав внутрішньо переміщеними особами // Здійснення та захист прав внутрішньо переміщених осіб: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (20 квітня 2018 р., м. Ужгород) / Ужгородський національний університет; за заг. ред. О.Я. Рогача, Я.В. Лазура, М.В. Менджул. Ужгород, 2018. 168 с.

6. Здебський О., Юровська Г., Шаповалова О. Проблемні питання захисту прав внутрішньо переміщених осіб // URL: http://yurradnik.com.ua/wp-content/uploads/2017/03/Zdebskiy-SHapovalova_YUrovska.pdf